

ULOGA FRANJEVACA U POVIJESTI BOSANSKOHERCEGOVAČKOG ZDRAVSTVA *

Marko KARAMATIĆ

U povijesti zdravstva na tlu Bosne i Hercegovine znatnu ulogu odigrali su franjevci. U naše su krajeve oni došli već pri koncu 13. stoljeća (1291. godine), gdje su se kasnije ustalili kao jedini katolički red, koji je djelovao kroz cijelo razdoblje turske uprave i tu ostao sve do naših dana.

Zdravstvena djelatnost franjevacu isključivo je vezana za doba turske vlasti, ponajviše za njezino dekadentno razdoblje; tj. od 17. pa do druge polovice 19. stoljeća, a do punog je izražaja došla u posljednjih stotinu godina turske uprave. Zdravstvene prilike u tom razdoblju nisu bile na zavidnoj razini. Naime, državno uređenje Turskog Carstva postupno počinje propadati. Nedostatak ratnih uspjeha lišava gospodarstvo njegovih izvora i njegove osnove, što ga vodi konačnom rasulu. U takvom političko-ekonomskom obzorju nije se pitanju zdravstva posvećivala primjerena briga. Nizak stupanj prosvijećenosti u narodu, teški životni i higijenski uvjeti, neadekvatna-zdravstvena zaštita, stvarali su plodno tlo za razne epidemijske bolesti, koje su katkad harale u velikim razmjerima, a najčešće je to bila kuga. U 18. i početkom 19. stoljeća bilo je više velikih epidemija, od kojih su s najvećim posljedicama bile one iz godina 1731, 1741, 1783, 1796. i 1814.¹ Da službene vlasti zdravstvenim pitanjima nisu posvećivale gotovo nikakvu pozornost, kazuje i činjenica da je prva bolnica u BiH podignuta tek pod konac turske vladavine. Napredak na području medicine, do kojeg je došlo na evropskom zapadu, nije imao znatnog utjecaja jer je tomu bila velika zapreka kulturna zatvorenost i teokratsko-konfesionalna strukturiranost Turskog Carstva. Slično je bilo i s drugim dostignućima zapadne kulture i civilizacije. Odatle možemo lakše shvatiti kako se u nedalekom Dubrovniku zdravstvu posvećivala znatno veća pozornost, dok su na području Bosne i Hercegovine problemi zdravstva prepuštani inicijativama pojedinaca. Ne-

* Ovaj je tekst u cijelosti emitiran na Trećem programu Radio-Sarajeva 19. i 26. prosinca 1983. u rubrici „Kulturna baština”.

1 Usp. J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, Sarajevo, 1915, sv. II, 467. Od 15. do 19. stoljeća haralo je oko 50 epidemija. O tome: R. JEREMIĆ, *Prilozi istoriji zdravstvenih i medicinskih prilika Bosne i Hercegovine pod Turskom i Austro-Ugarskom*, Beograd, 1951, 18–25.

dostatak organiziranosti u rješavanju zdravstvenih pitanja od strane bilo koje institucije, uzrokovao je zdravstvenu neprosvijećenost u narodu, odnosno njezino sporo prevladavanje.

U najširim slojevima naroda bili su rašireni određeni oblici medicinskih postupaka u liječenju bolesti, koji, dakako, nisu bili izraz znanstvenih spoznaja, nego su izvirali iz iskustva mnogih naraštaja koji su davali *svoje* odgovore na pojave različitih bolesti i epidemija. Tako su nastali brojni recepti koji su se zasnivali na uporabi različitog bilja čija je ljekovitost od davnina u narodu uočena, a što je mnogo kasnije i znanstveno-medicinski potvrđeno. U turskom razdoblju u Sarajevu su postojale i biljne ljekarne u kojima se prodavalo ljekovito bilje. U tome su posebice aktivni bili Židovi došljeni iz Španjolske, koji su lijekove spravljali od biljaka, oslanjajući se pri tom na medicinske knjige što su ih sa sobom donijeli.² Velik broj receptata iz pučke medicine nije imao nikakvu terapeutsku vrijednost. Štoviše, narodna je medicina obilovala i praznovjerjem. Naime, u liječenju su često primjenjivani različiti obrasci, tzv. *zapisi*, koji su orijentalne provenijencije, a kojima se pripisivala moć ozdravljenja. Takvim se oblikom liječenja bavio i poznati kroničar Bašeskija iz 18. stoljeća. On u svojoj kronici veli da je, pošto je izučio nauk *vefka*, dobio dopuštenje da daje *zapise* bolesnima, što im je, kako sam kaže, donosilo ozdravljenje.³ Dakako, bilo je i drugih oblika praznovjernog liječenja, ali je ovaj, čini se, bio najčešći.

U spomenutom su se razdoblju liječničkom praksom, uz franjevce, bavili i pravoslavni svećenici i doseljeni Židovi, koji su zajedno s franjevcima dali prve izobražene liječnike, zatim muslimanski brijači-kirurgi, koji su se nazivali *džerrahi*, a također i pojedini neizobraženi ljudi iz naroda. U 19. stoljeću u Bosni i Hercegovini radi manji broj kvalificiranih liječnika koji su došli sa Zapada, među kojima su poznatiji Gabor Galanthay, Gustav Gaal, Joseph Koetschet i drugi.

Djelatnost je bosanskih franjevaca u zdravstvu bila potaknuta praktičnim razlozima. Po naravi svoje profesije, oni su se morali vrlo često susretati s narodom, zbog čega su bili izloženi opasnosti od zaraze u vrijeme haranja nekih bolesti. To je bio ozbiljan razlog da su se oni kao organizirana zajednica, koja je djelovala u sklopu redodržave Bosne Srebrene, morali suočiti s neminovnošću zdravstvenih problema i potražiti adekvatna rješenja. K tome, u franjevačkom je redu od davnina postojala praksa da se uz samostane podižu bolnice da bi se oboljelima pružila primjerena zdravstvena njega.

O medicinskoj djelatnosti bosanskih franjevaca u srednjovjekovnoj Bosni, nemamo mnogo povijesnih obavijesti. Postoji jedan podatak u nekrologiju Bosne Srebrene, koji upućuje na zaključak da su se uz redovitu aktivnost, koja je proizlazila iz njihova poziva, oni bavili i medicinskim radom već u 13. stoljeću, kada je franjevački red i utemeljen.⁴ Također postoji nekoliko sigurnih podataka da su franjevci u srednjovjekovnoj

2 Usp. S. ELAZAR, „Razvoj farmacije u Bosni i Hercegovini”, *Zbornik radova prvog kongresa za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, (ZR), Sarajevo, 1–3 oktobar 1970, 231–238.

3 Usp. „Kronika Mula Mustafe Bašeskije”, (prev. R. Muderizović), *Glasnik zemaljskog muzeja (GZM)*, XXX/1918,50.

4 Usp. J. JELENIĆ, *Necrologium Bosnae Argentinae*, Sarajevo, 1917, 12. str.

Bosni uz svoje samostane imali leprozorije (skloništa za gubavce), te da su njegovanju oboljelih od lepore posvećivali znatnu brigu.^{4a}

Međutim, pouzdanih vijesti o tome nemamo u prva dva stoljeća turske vlasti. O zdravstvenom djelovanju franjevaca u tom razdoblju možemo zaključiti na temelju brojnih dopuštenja (*murasela* i *teskera*), što su ih turske vlasti davale franjevcima da bi oni mogli liječiti oboljele, i to u razdoblju od 17. do 19. stoljeća. Ti podaci govore da su franjevci kao liječnici uživali velik ugled u stanovništvu svih vjeroispovijesti, što upućuje na zaključak da njihova medicinska praksa ne datira tek od 17. stoljeća.

Prvo svjedočanstvo o zdravstvenoj djelatnosti franjevaca u turskom razdoblju potječe iz 1640. godine. Tadašnji vizitator Bosne Srebrene, Pavao iz Rovinja, u svom izvještaju o prilikama u ovoj redodržavi, što ga je uputio u Rim, između ostaloga piše da mu je jedan franjevac govorio o svojoj liječničkoj djelatnosti, napose o uspješnom liječenju od kamenca za čije, naime, rastakanje i otklanjanje ima pouzdan recept. On veli da je taj franjevac nekom od kamenca teško bolesnom čovjeku dao prašak od trave koju naziva *pimpinella selvatica*, što ga je on s vinom pio, a nakon toga da su se uskoro pokazali znaci ozdravljenja.⁵

O zdravstvenoj djelatnosti bosanskih franjevaca sačuvan je velik broj svjedočanstava u franjevačkim samostanima, napose u Fojnici. Ta su svjedočanstva najviše u obliku poziva, dopuštenja ili naloga franjevcima od strane turskih vlasti da liječe neku oboljelu osobu, ili su to zabilješke u ljetopisima i nekrolozima. Ovdje ćemo radi ilustracije navesti nekoliko takvih dokumenata:

1657. godine: Murasela kajmekama Mehmedbega da gvardijan pošalje po hećima da izliječi nekog Ivana; – 1686. godine: Kadija fojnički Abdulah predaje Huseinbašu gvardijanu da ga liječi; – 1694. godine: Murasela Osman eff. kreševskog kadije da gvardijan liječi Zilkada; 1728. godine: Vezir šalje bujrontiju da gvardijan liječi Gjulisara.⁶ Takvih je dokumenata priličan broj. Lako se zapaža da su to pojedinačna dopuštenja, kojima se franjevcima dopušta da mogu liječiti samo u dokumentu imenovanu osobu. Međutim, bilo je i davanja općih dopuštenja, kao što je ono što ga je dao neki Mehmed-beg 1708. godine franjevcima u Kreševu da mogu liječiti oboljele muslimane.⁷ Spomenuti dokumenti često sadrže podatke o vrsti oboljenja, koje franjevci trebaju liječiti. Nerijetko se susreću duševne bolesti kod pojedinaca, koje se označuju nazivom *goropaščina* ili se pak veli za takvog bolesnika da je *zgranut* i tomu slično. Druga se oboljenja rjeđe imenuju, tako da ne možemo uvijek znati o kojim se tjelesnim bolestima radi jer se u spomenutim dokumentima govori samo o tome da je netko bolestan i da ga neki od franjevaca treba liječiti.

^{4a} Usp. D. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, 1978, 273, 275, 290, 348.

⁵ Usp. S. ZLATOVIĆ, „Izvještaj o Bosni god. 1640. o. Pavla iz Rovinja”, *Starine*, sv. XXIII, Zagreb, 1890, 14.

⁶ J. MATASOVIĆ, *Fojnička regesta*, Spomenik SKA LXVII, drugi razred 53, Beograd, 1930, br. 506, 720, 759, 840.

⁷ Usp. T. MESIĆ, „Turski fermari bosanskim franjevcima”, *Hrvatska straža*, III/1931, 9,4.

Iz navedenih je dokumenata također vidljivo da su franjevci svoje liječničko umijeće primjenjivali na svim bolesnicima bez obzira kojoj vjeroispovijesti pripadali. Štoviše, oni su liječili i neke predstavnike turskih vlasti. Tako su liječnici Alipaše Rizvanbegovića (19. st.) bila i dvojica franjevac: fra Juro Kačić i fra Petar Bakula.⁸ Prema postojećim podacima, franjevci su kao liječnici od 1663. pa do konca turske vladavine intervenirali kod 52 muslimanke i 61 muslimana, jednog Roma, tri turska djeteta i jedne pravoslavke. Ovdje se najčešće radilo o duševno oboljelima, a franjevci su općenito u narodu bili na glasu kao oni koji mogu pomoći. Turske su vlasti gotovo redovito franjevcima davale posebna dopuštenja za liječenje pripadnika nekatoličke vjeroispovijesti, najčešće muslimana. I u svojoj prilici, mnogi su slučajevi ostali neevidentirani, napose kad su davana opća dopuštenja, ili su pak neki dokumenti zagubljeni ili propali, tako da gore navedene brojke zacijelo imaju samo relativnu vrijednost.

Franjevci su u načelu bili protiv praznovjernih postupaka u liječenju premda je i među njima bilo onih koji su na zahtjev davali *zapise*, što je svakako posljedica jednog ukorijenjenog mentaliteta u narodu. U vezi s tim, možda je uputno spomenuti što o medicinskoj praksi u Bosni piše fra Ivan Franjo Jukić polovicom prošloga stoljeća: „U Bosni kad se tko razboli, kerštjani idu fratrima, da im što kažu; nieki više nieki manje imaju svoje rukopisne liekaruše, te iz njih kazuju i daju štokakve trave.” Drugi pak „kad im čaratarie i zapisi njihovih samoukah nemogu pomoći, eto ih fratrima po zapis. Fratri, istina dadu i zapis, al im još kažu i dadu koju likariu, zato fratarski zapisi najbolje pomažu.”⁹ Možda ove riječi što ih je Jukić napisao u prvom bosanskohercegovačkom časopisu, *Bosanskom prijatelju*, koji je sam pokrenuo, dovoljno jasno govore u kojem su kontekstu franjevci prihvaćali neke običaje u medicinskom postupku, koji inače njima nisu bili primjereni. Vodeći su franjevci protiv takvog praznovjerja u narodu otvoreno ustajali i protiv toga se borili, kao što su to primjerice činili fra Bono Benić, fra Grga Ilijić i drugi.

Pojedini su franjevački propovjednici koristili svoje nastupe pred narodom da bi slušateljima dali savjete kako da se zaštite od nekih bolesti ili kako da ih otklone. U tome je osobit primjer fra Marijan Bogdanović koji u svojoj propovijedi održanoj 11. studenog 1770. upozorava da narod najviše boluje i umire od prehlade. On daje upute kako se u zimsko doba treba zaštititi od prehlada koje su često uzročnici brojnih drugih bolesti.¹⁰ To je bio jedan oblik zdravstvenog prosvjećivanja pučanstva, što u zdravstvenoj djelatnosti bosanskih franjevac ima posebno mjesto.

Pitanje zdravstvene preventive bilo je također zastupljeno u sklopu franjevačke djelatnosti. Osobito se to imalo u vidu kada je neka bolest uzela šireg maha u obliku veće ili manje epidemije. Bolesnici su se tada odvajali u neku vrstu karantene, a pojedini franjevci, koji su se javili kao dobrovoljci, priključivali bi se takvim izoliranim skupinama da bi im pružali svoju pomoć uz opasnost da se i sami zaraze. Usprkos svim mjerama

8 Usp. I. PETRIČEVIĆ, „Razvoj zdravstva u Doboju. (Od prvih tragova do 1945)”, *Značenja*, II/Doboj, 1983, 3–4, 160.

9 I. F. JUKIĆ, *Bosanski prijatelj*, I, Zagreb, 1850, 128.

10 Usp. A. ZIRDUM, *Filip Laštrić–Očevac 1700–1783*, Zagreb, 1982, 47.

predostrožnosti, i sami su postajali žrtve epidemije. Na njihovo su mjesto dolazili drugi koji bi se dobrovoljno javili prosljeđujući djelovanje među oboljelima.¹¹

Poseban je problem bila raširena pojava alkoholizma u bosanskom pučanstvu. Sa svojim negativnim posljedicama alkoholizam je predstavljao društveno zlo jer nije vodio samo fizičkom razaranju pojedinaca nego i razaranju obiteljskih zajednica, što je nedvojbeno imalo šire društvene reperkusije. Nemamo mnogo vijesti što su franjevci u tom pravcu poduzimali. Ipak imamo podatak, koji je vrijedno spomenuti, da je pod konac turske vladavine, 1877. godine, vareški župnik fra Filip Poljaković osnovao antialkoholičarsko udruženje pod imenom *Trizmeno društvo*. Društvo je prestalo postojati 1878., ali je zanimljivo da je za svojega kratkog postojanja imalo 226 članova.¹²

U svojoj su liječničkoj praksi franjevci doživljavali i neuspjehe. Zbog toga su ih katkad optuživali da svojim liječničkim zahvatom ne samo da nisu poboljšali stanje bolesnika nego su ga pogoršali pa čak i uzrokovali nečiju smrt. Naravno, teško je reći koliko su takve optužbe bile umjesne i opravdane, ali to je zacijelo bio još jedan povod turskim vlastima da franjevcima nametnu novčane globe. Takav je jedan primjer zabilježen u *Ljetopisu* franjevačkog samostana u Kreševu. Pod godinom 1794. ljetopisac veli: „U januaru dođe Mumbašir jedekile s Buruntiom da je o. fr. Tomo Dapinić Ećim (u zao čas ga se zaećimio) dao Ivanu Peli Zerli melem i da je od toga umro, i štetovasmó što Mumbaširu, što kadii i Eminu, i han-arač gr. 846”.¹³ Možda je pod sličnim okolnostima 1754. godine izdana zabrana liječenja muslimana, što je potrajalo nekih desetak godina.¹⁴

Potrebno je nešto reći i o medicinskoj izobrazbi i stručnosti franjevačkih liječnika u prošlosti na tlu Bosne i Hercegovine. Franjevački historiograf dr fra Julijan Jelenić među franjevačkim liječnicima, s obzirom na njihovu stručnost, vidi dvije kategorije. U jednu kategoriju spadaju narodni ili priučeni liječnici, koji su samoinicijativno stekli stanovito medicinsko iskustvo, a u drugu oni koji su medicinsku izobrazbu stekli na studiju na nekom sveučilišu na Zapadu. Priučeni su franjevački liječnici svoje znanje o medicini crpili iz narodnog iskustva i brojnih medicinskih knjiga što su ih franjevci donosili sa Zapada. Među poznatije priučene franjevačke liječnike Jelenić ubraja Tomu Dafinića, Matu Krističevića, Antu Tuzlančića, Stijepu Matijevića, Franju Corjakovića, Matu Bogdanovića, Filipa Bošnjakovića i druge.¹⁵

Fra Mato Bogdanović svoja je medicinska znanja stekao za vrijeme studija u Napulju. Po povratku sa studija iz Italije 1767. godine, on je, kako izvještava kreševski ljetopisac, sa sobom u Kreševo donio više knjiga medicinskog sadržaja.¹⁶ Takve su knjige franjevci obilato koristili u liječničkoj praksi.

11 Usp. S. DZAJA, „Bosanski franjevci i zdravstvo u BiH u drugoj polovici 18. stoljeća i prvoj polovici 19. stoljeća”, *ZR*, 297.

12 Usp. R. JEREMIĆ, *Zdravstvene prilike u jugoslavenskim zemljama do kraja 19' veka*, Zagreb, 1935, 39.

13 J. JELENIĆ, *Ljetopis franjevačkog samostana u Kresevu*, Sarajevo, 1918, 84.

14 Usp. V. ČOROVIĆ, „Nekoliko fojničkih pisama”, *GZM*, XXI/1909, 485. J. MATASOVIĆ, *n.d.*, 202.

15 Usp. J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, II, 450–51.

16 Usp. J. JELENIĆ, *Ljetopis franj. sam. u Kreševu*, 28.

Fra Tomo Dafinić najpoznatiji je liječnik i apotekar s konca 18. stoljeća. Osobno je spravljao lijekove i to na temelju domaćih (narodnih) recepata, kao i onih što ih je pro našao u medicinskim knjigama. No on nije stvarao lijekove samo na temelju poznatih recepata, nego je kao istraživač sam pokušavao načiniti nove lijekove da bi uspješnije pomogao bolesnima.¹⁷ Prema nekim indicijama iz rukopisne farmakopeje fra Mate Nikolića iz 1842, kao i zbirke recepata *Domaći liekar* fra Mije Nikolića iz 1868. godine, te prema još nekim podacima, smjelo bi se zaključiti da je fra Tomo Dafinić barem djelomice pohadao medicinski studij.¹⁸ U pisanim franjevačkim izvorima pored imena fra Tome Dafinića najčešće se upotrebljavaju izrazi *pharmacopoeus*, *pharmacopola* ili *apothecarius*, čime se ističe njegova farmaceutska stručna osposobljenost. Književnik Ivo Andrić predstavio je ovaj lik u svom djelu *Travnička hronika* pod imenom fra Luke Dafinića, davši time jedan od najprofiliranijih likova u ovoj knjizi, koji je, kako piše Andrić, „bio oduševljen i nepopravljiv prijatelj bolesnog dela čovečanstva i imao je za prijatelja celu prirodu”.¹⁹

Franjevci nisu stjecali liječničke spoznaje samo na temelju medicinskih knjiga, što su ih imali u samostanskim knjižnicama, i na izvorima narodne mudrosti, nego su dali i prve medicinski izobražene liječnike u Bosni. Kao prvi školovani liječnik Bosne Srebrene spominje se Petar Bustrović, koji je završio studij na nekom talijanskom sveučilištu, gdje je 1708. promoviran za doktora medicine. On je zacijelo pripadao bosanskoj franjevačkoj redodržavi, ali nije sigurno da je i po rođenju Bosanac.

U nekom stupnju medicinski izobražen liječnik bio je fra Franjo Gracić. Međutim, nema preciznih podataka o njegovu studiju medicine, tako da pitanje je li on bio diplomirani liječnik ostaje otvoreno.²⁰ O njegovoj pak stručnosti govori medicinska knjižica *Teoretsko-praktična analiza* koju je on napisao na latinskom jeziku i tiskao u Padovi 1795, a o kojoj će biti govora kasnije. Za Gracića se zna da je rođen u Kreševu 1740. godine. Studij filozofije i teologije završavao je u Habzburškoj monarhiji i Italiji. Zatim je neko vrijeme predavao filozofiju u Hvaru, a vršio je i brojne druge službe u Bosni Srebrenoj. Mnogo je truda ulagao za liječenje bolesnih, osobito u vrijeme velikih epidemija, što navodi u spomenutom djelu *Teoretsko-praktična analiza*, gdje veli da je za jedne takve epidemije liječničku uslugu pružio više od stotini osoba, što je gotovo svi ma bilo od koristi. Prilikom jedne slične epidemije, liječeći druge, i sam se zarazio. On je davao medicinske usluge oboljelima od različitih bolesti kao što su reumatizam, migrena, glavobolja, upala očiju, astma, mehaničke povrede itd., kako on to sam navodi u spomenutom djelu. Kad bi pak otkrio neku sebi nepoznatu bolest, onda bi se dao na proučavanje medicinske literature u kreševskoj samostanskoj knjižnici, ne bi li otkrio narav bolesti i mogući terapijski postupak. Umro je u Kreševu 1799. godine.

17 Usp. M. KARAMATIĆ, „Franjevci u zdravstvenoj kulturi Bosne i Hercegovine tijekom prošlosti”, *Jukić*, 1972, 2, bilj. 39, 144. str.

18 Usp. R. FILIPOVIĆ-FABIJANIĆ, „Fra Tomo Dafinić – Sacerdos et Pharmacopoeus Kreshevii”, *ZR*, 293–295.

19 I. ANDRIĆ, *Travnička hronika*, Sarajevo, 1967, I, 287.

20 Usp. A. ZIRDUM, „Život i zdravstvena djelatnost Franje Gracića (1740–1799)”, *Nova et vetera*, XXVIII/1978, I–II, bilj. 25, 234. str.

Pri koncu 18. i početkom 19. stoljeća u Kreševu su djelovala još tri liječnika: fra Tadija Lagarić (1761–1840), fra Nikola Ilijić (1767?–1840) i fra Mato Nikolić (1784–1844). Za Lagarića i Ilijića nema podataka o njihovom studiju medicine, a malo je podataka i o njihovom bavljenju liječenjem. Na njihovu pak medicinsku stručnost upućuje specijalni akt rimske kongregacije *De propaganda fide* izdan 5. rujna 1799. godine, gdje im se daje liječničko dopuštenje, uz napomenu da se mogu baviti i kirurškim zahvatima, što su inače kanonski propisi zabranjivali.

O fra Mati Nikoliću, za kojega se u nekrologu veli da je „doctor medicinae peritissimus”, ima znatno više podataka. Ako postoji dvojba za fra Franju Gracića je li diplomirao medicinu, za fra Matu Nikolića postoje čvrsti dokazi da je zaista imao diplomu o završenom studiju medicine, pa je u tom slučaju on prvi diplomirani liječnik u povijesti bosanskohercegovačke medicine. Nikolić je pet godina studirao filozofiju i teologiju u Ugarskoj. Nakon tog studija on je 1803. godine od Ugarskog kraljevskog namjesničkog vijeća zatražio dopuštenje i stipendiju da studira farmaciju i kirurgiju. Uspio je dobiti pristanak i stipendiju u visini od 200 forinti godišnje, tako da on od spomenute godine studira medicinu u Feldsbergu. Nikolić je 19. siječnja 1805. godine uputio molbu istom vijeću da studij nastavi u Pešti, ali mu molba nije uvažena, nego mu je u odgovoru (5. II. 1805.) sugerirano da studij do kraja nastavi u Feldsbergu, što je on i učinio. Pošto se vratio u domovinu 1807. godine, od Rima je zatražio dopuštenje da se može baviti liječničkom praksom, uz napomenu biskupa fra Augustina Miletića, preko koga je molba poslana, da on posjeduje autentičnu svjedodžbu o položenom ispitu iz medicine. Dopuštenje je dobio 12. lipnja 1807. godine.²¹

Uz ime fra Mate Nikolića vezan je i osnutak ljekarne u franjevačkom samostanu u Kreševu, koju je on vodio kao prvi školovani apotekar. Dekretom starješinstva Bosne Srebrene iz 1813. godine određeno je da samostani u Fojnici, Kreševu i Kr. Sutjesci godišnje izdvoje po 500 groša da bi fra Mato Nikolić mogao osnovati apoteku i za nju pribaviti razne biljne ekstrakte i druge lijekove, sprave za pripremanje lijekova i još neke potrebne medicinske instrumente, uz odredbu da se medicinske usluge pružaju članovima svih triju samostana i svim drugim ljudima bez obzira kojoj vjeroispovijesti pripadali. Smatra se da je to prva moderno uređena ljekarna u Bosni i Hercegovini.²²

Sljedeći franjevac koji je završio medicinski studij jest fra Petar Marešević. Ovaj oduševljeni panslavist doktorirao je medicinu 2. kolovoza 1836. godine u Beču, disertacijom koju je napisao na latinskom jeziku i iste je godine tiskao, a u kojoj se govori o pravilima po kojima se čuva zdravlje i produžava život. Marešević se, međutim, po završetku studija nije vratio u Bosnu.

Jedan od najistaknutijih franjevačkih liječnika jest fra Mijo Sučić. Rodio se u Livnu 1822. godine. Filozofsko-teološki studij završio je u Veneciji 1845. godine. Po odobrenju kongregacije *De propaganda fide* od 1846. studira medicinu u Padovi. Po završenom se studiju 1851. godine vraća u domovinu. Pribavivši iz Rima dopuštenje da se

21 O tome usp. S. DŽAJA, „Franjevci i zdravstvo...”, 299–300.

22 Usp. S. ELAZAR, „Razvoj farmacije...”, 235.

smije baviti liječenjem, gdje mu se između ostalog nalaže da to čini besplatno, on se sav posvećuje tom pozivu. Sa štapom u ruci i torbom, u kojoj je nosio svoje medicinske instrumente i lijekove što ih je sam spravljao, on je obilazio bosanske gradiće i sela i liječio bolesnike. Od 1860. do 1864. boravi u Italiji, gdje je također pokazao svoje liječničko umijeće. Po povratku ponovno nastavlja liječiti, ali ne za dugo. Prilikom jednog liječničkog pohoda zimi 1865. k jednoj bolesnoj muslimanskoj ženi u Šuici, pet sati hoda od Livna, on je zadobio jaku prehladu, a kako je njegovo zdravstveno stanje već od ranije bilo loše, ubrzo je zatim umro. Brojni su ljudi bili zahvalni za njegovu nesebičnu ljubav koju je on prema njima bez ikakve razlike pokazivao, zbog čega su mu na livanjskom groblju podigli velik spomenik.²³

* * *

U vezi s liječničkom praksom bosanskih franjevac, posebice se izdvaja pitanje različitih medicinskih spisa što su ih oni stvorili, a koji su im služili kao pomagala u njihovim zdravstvenim nastojanjima. Ponajprije je riječ o brojnim receptnim knjigama tzv. ljekarušama. Pretpovijest tih spisa seže daleko u prošlost. U Hrvatskoj receptne knjige nastaju već od 11. ili 12. stoljeća, odnosno približno u isto vrijeme kada su redovnici u samostanu Monte Cassino u Italiji počeli posvećivati pozornost medicini, nakon što su prevedena grčka medicinska djela. Za aktivnost redovnika u Monte Cassinu vezan je nastanak medicinske škole u južnotalijanskom gradu Salernu. U 12. stoljeću salernška medicinska škola postiže svoj najveći zamah i utječe na razvoj zdravstva gotovo u svim krajevima Evrope. U takvoj su sredini nastala i brojna medicinska djela koja su poslije prevedena i preko njih su se medicinske spoznaje širile sve do naših krajeva. Najpoznatije takvo djelo salernške škole jest *Regimen sanitatis Salernitanum* ili *Flos medicinae*. Ovaj je medicinski priručnik, kao i neka druga djela te škole, bio u uporabi sve do 19. stoljeća. Godine 1768. franjevac Emerik Pavić dvojezično izdaje ovo djelo, tj. u prijevodu i latinskom izvorniku. Ono je imalo velikog odjeka u medicinskom spisateljstvu u našim krajevima: tiskano je u cijelosti ili dijelovima, ili su pak citirani pojedinačni recepti i pravila u raznim priručnicima, časopisima i kalendarima. Poslije drugog svjetskog rata to je djelo kod nas dva puta tiskano: 1958. u Zagrebu i 1980. kao reprint izdanje u Splitu.²⁴

Na tlu Bosne i Hercegovine nastale su brojne receptne knjige koje su uglavnom izrasle na izvorštima narodnog iskustva. U tim se knjigama recepti u najznatnijoj mjeri zasnivaju na ljekovitosti biljaka, a nekog udjela ima i praznovjerje kojemu su, za razvoj, čovjekove zdravstvene nevolje pogodno tlo. Ljekaruše nisu dostatno istražene, tako da je teško dati konačnu ocjenu o njihovoj vrijednosti. Povjesničari medicine o tome imaju različita mišljenja. Jedno je od tih mišljenja da su naše narodne ljekaruše nastale u vrijeme nakon propasti antičke medicine, pa su u njima prije svega zastupljena shvaćanja jednog dekadentnog doba kada su na značenju dobili pseudoznanstveni pogledi na

23 O Sučiću usp. J. JELENIĆ, *Kultura...*, II, 460–461. Z. KAIĆ, „Dr. Mijo Sučić 1822–1865”, *ZR*, 311–313.

24 U Zagrebu je djelo izašlo u izdanju poduzeća „Medika”, a u Splitu u izdanju „Kačića”, u povodu 200. obljetnice smrti prevodioca fra Emerika Pavića.

svijet, kao što su astrologija, alkemija, magija itd.²⁵ Drugi, iako priznaju da su ljekaruše nastale u dekadentnom razdoblju, ipak smatraju da one nisu plod toga doba, nego svoje korijene imaju u zlatnom razdoblju antičke medicine.²⁶ Te su prosudbe i ocjene, dakako, zbog nedostatka znanstvenih istraživanja na tom području ipak samo aproksimativne.

Ovdje ćemo, prije nego što se osvrnemo na receptne knjige ili ljekaruše, svratiti pozornost na dva medicinska djela dvaju školovanih liječnika fra Franje Gracića i fra Petra Mareševića, o kojima je već bilo govora. Budući da se njihove knjige i po formi i po sadržaju razlikuju od ostalih medicinskih spisa bosanskih franjevaca, možda je uputno da se na njima nešto dulje zadrži. Godine 1895. Gracić je u Padovi tiskao medicinsku knjižicu na latinskom jeziku pod naslovom: *Sacerdotis viatoris analysis theorico-practica de viribus virus febriferi, pestiferi atque serpentini, de plerisque aliis morbis, eorumque praecipuis antidotis et aliis quibusdam miscellis*. U ovom podugačkom naslovu iskazan je gotovo sav sadržaj djela koji bi u prijevodu glasio: *Teoretsko-praktična analiza svećenika putnika o djelovanju grozničnog, kužnog i zmijskog otrova, o mnogim drugim bolestima i njihovim glavnim lijekovima, te o nekim drugim stvarima*. U predgovoru knjižici autor navodi razloge koji su ga potaknuli da se bavi liječenjem i da svoja medicinska iskustva objelodani u knjizi. On veli da je radi studija proputovao više zemalja i, vrativši se u Bosnu, zapazio je da ovdašnji ljudi žive gotovo bez ikakve medicinske pomoći. Stoga se dao na proučavanje brojnih medicinskih djela koja su tiskana u zapadnoj Evropi. U svojoj knjizi spominje neka važnija imena pa nam je odatle znano da se služio djelima njemačkog liječnika i prirodoslovca Georga Bauera-Agricole (1494–1555), talijanskog povjesničara Ludovica Antonija Muratorija (1672–1750) koji po struci nije bio liječnik ali je napisao jedno djelo iz medicine, te švicarskog liječnika i profesora medicine u Paviji Simon-Andréa Tissota (1728–1797). Gracić posebice ističe važnost medicinskih uputa „slavnoga Tissota”. Njegova su mu djela mnogo koristila, kako sam veli, u „službi koja je jedna od mojih osobnih briga, da savjetom i djelom što više pomognem bolesnicima.”²⁷ Gracićevo je djelo prije svega izraz njegovih humanih stremljenja. Tomu je sve podređeno. On to u poruci čitateljima izriče riječima koje mnogo govore o njegovoj skromnosti i humanosti, o želji da pomogne svakom čovjeku: „Ti, dakle, dobrohotni čitatelju, primi ovo djelce koje se ne odlikuje rječitošću niti nekom učenošću; ono nije dostojno ovoga doba, koje se gotovo može natjecati sa zlatnim. Ali, ako ti se ne sviđa djelo koje sam napisao, neka ti se barem svide pokušaj i ljubav kojom sam ponesen prema ljudskome rodu, ne praveći razliku među osobama i vjeroispovijestima, bilo da su muslimani, pravoslavci ili drugi.”²⁸

Gracićevo se djelo sastoji od šest poglavlja, od kojih prva četiri govore o bolestima i njihovu liječenju, dok se u posljednja dva raspravlja o prirodnim bogatstvima i povijesti ovih krajeva. U svojem djelu Gracić nije samo navodio trave i druge lijekove koje je

25 Usp. R. JEREMIĆ, *Prilozi istoriji...*, 43–44; ISTI, *Zdravstvene prilike...*, 54.

26 Usp. V. STANOJEVIĆ, *Istorija medicine*, Beograd-Zagreb, 1953, 1026–1027. L. GLEŠIN-GER, „Problematika historiografije zdravstvene kulture BiH”, *ZR*, 152.

27 F. GRACIĆ, *Sacerdotis viatoris analysis...*, predgovor.

28 ISTO.

upotrebljavao nego je svratio pozornost na sam terapijski postupak, a i na način kako se ponašati prema bolesniku jer su mnogi prikrivali bolest iz straha da ne bi bili odvojeni od zajednice u kojoj žive, te je stoga upozoravao na važnost pravodobnog otkrivanja bolesti u njezinu ranom stadiju.

Djelo je po svojoj vanjštini skromno, ali je vrijedno „po svom sadržaju i plemenitoj nakani”. U njemu je „Gracić na naše tlo želio prenijeti neka evropska medicinska iskustva, te liječnicima-amaterima ponuditi nešto novo i izdići ih barem malo iznad tadašnjeg medicinskog primitivizma.”²⁹

Drugo djelo, o kojem bi trebalo kazati nekožiko riječi, jest inauguralna disertacija fra Petra Mareševića, koja je tiskana u Beču 1836. godine na latinskom jeziku. Naslov djela glasi: *Dissertatio inauguralis medico diaetetica exhibens canones hygienes generales ad tuendam et prolongandam vitam sanam*. Prema samom naslovu, to je rasprava u kojoj se izlažu opća zdravstvena pravila kako da se sačuva zdravlje i produži život. Mareševićeva knjiga, kao i prije spomenuta Gracićeva, ne ide u niz rukopisnih ljekaruša – receptnih knjiga, kojih je bilo najviše u uporabi. Autor ne govori ni o pojedinačnim bolestima i načinu kako ih se može liječiti, nego su to više upute koje bi trebalo primjenjivati da bi se sačuvalo čovjekovo zdravlje, te da bi čovjek produžio svoj životni vijek. Autor se, obrađujući naslovljenu temu, dotiče različitih faza ljudskoga života. Polazi od stvaranja bračne zajednice, rađanja i zdravstvene njege djece, do uvjeta koji su potrebni za zdravlje odraslih. On smatra da osobitu zdravstvenu brigu treba posvetiti novorođenoj djeci. Tu brigu treba proslijediti kroz sve faze djetinjstva. Tada važnu ulogu imaju prehrana, odijevanje i tjelesna čistoća. U doba adolescencije za pravilan su tjelesni razvoj potrebne tjelesne vježbe. Važnost za zdravlje ima i zrak što ga čovjek stalno udiše, jednako kao i prehrana. Autor zatim opširno govori o pojedinim prehranbenim proizvodima biljnog i životinjskog porijekla, ističući da u tom pogledu nije poželjna nikakva jednostranost, kao što je npr. vegetarijanstvo. Zatim govori o uporabi različitih pića, o tjelesnom odmoru, spavanju itd. Na koncu knjižice donosi 18 teza u obliku izreka, kojima jezgrovito izlaže neka opća načela zdravstva.

S obzirom na ljekaruše ili receptne knjige, kao najrašireniji oblik franjevačkog zdravstvenog spisateljstva, treba imati u vidu da one jednim znatnim dijelom imaju svoje korijene u obilnom medicinskom iskustvu naroda, odnosno one su, prema nekim mišljenjima, „i po obliku i po sadržaju čiste tvorbine narodne duše”.³⁰ Međutim, u franjevačkim receptnim spisima postoji i druga komponenta. Naime, kako su franjevci svršavali studij na Zapadu, odatle su na povratku u zavičaj donosili brojne knjige medicinskog sadržaja, koje su koristili u zdravstvenom radu. Najviše su knjiga pribavljali iz Italije, ali također i iz Austrije i Njemačke. U fojničkom se samostanu u bogatoj knjižnici nalazi oko 150 knjiga medicinskog sadržaja na više jezika, istina, različite znanstvene vrijednosti, od kojih najstarije potječu iz 16. stoljeća. Zastupljeni su brojni autori kao što su Manfredi, Domen, Allen, Tissot i mnogi drugi. Jednako su tako zastupljene i gotovo sve grane tadašnje medicine: anatomija, kirurgija, oftalmologija, farma-

29 A. ZIRDUM, „Život i zdravstvena djelatnost...”, 236.

30 L. GLIK, „Narodno liječenje bjesnoće u Bosni i Hercegovini”, GZM, V/1893, 505.

kologija itd. Prisutnost tako obilne medicinske literature znatno je podizala razinu franjevačke zdravstvene djelatnosti, a sve je to imalo odjeka i na njihove receptne knjige. Udio je franjevaca u stvaranju liječničkih recepata za pojedine bolesti očigledan. Laboratorijskim radom u spravljanju lijekova bavili su se već spomenuti fra Tomo Dafinić, fra Mato Nikolić, fra Mijo Sučić i još neki drugi. U uvodu rukopisne ljekaruše iz 1868. autor fra Mijo Nikolić navodi da su recepti, što su pisani na latinskom jeziku, sastavljeni „od ljudi naučni ljekara bosanski, tj. od M. P. O. fra Mate Nikolića i O. P. fra Tome Dafinića rodnom iz Kreševa”.³¹ Također fra Mato Nikolić u svojoj farmakopeji iz 1842. navodi lijek protiv kamenca što ga je izumio fra Tomo Dafinić. Slično se u fojničkoj ljekaruši iz 1845. navodi za fra Antu Tuzlančića i fra Stijepu Matijevića.

Od brojnih ljekaruša što su nastale na bosanskohercegovačkom tlu, velik ih se dio zagubio. Fra Ivan Franjo Jukić spominje da je posjedovao ljekarušu fra Stjepana Margitića, koja je vjerojatno nastala u 17. ili početkom 18. stoljeća. Do sada najstarija poznata ljekaruša jest ona koja potječe iz 1774. godine, a čuva se u arhivu samostana u Fojnici. Pisana je bosančicom. Započinje općim zdravstvenim napomenama koje treba znati svaki onaj koji se bavi liječenjem, a zatim slijede nazivi bolesti poredanih abecednim redom, a uz svaku je bolest dodan recept za lijek kojim se ona može liječiti.

Iz godine 1791. poznata je receptna knjiga pod naslovom *Pharmacopoeia familiaris bossinensis*.³² Ona nije nastala u Bosni nego u Italiji. No budući da je njezin korisnik a možda i autor Petar Pichi iz Pesara, doktor filozofije i medicine, boravio neko vrijeme u franjevačkoj redodržavi Bosni Srebrenoj gdje je obavljao liječničku službu, to i ona ima svoje mjesto u povijesti bosanskohercegovačkog medicinskog spisateljstva, a k tomu i u samom se naslovu veli da je to bosanska (bossinensis) farmakopeja. Recepti za lijekove u toj farmakopeji vrlo su srodni s onima u nekim službenim farmakopejama, kao što je primjerice *Österreichische Provincial-Pharmacopoeia* iz 1787. godine, ili u nekim antičkim knjigama kao što je Plinijeva *Historia naturalis*.

S konca 18. ili početka 19. stoljeća potječe tzv. Šimićeva ljekaruša³³ pod naslovom *Domaće likarie starih Bošnjakah*, koja se sada nalazi u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Ona sadrži 31 recept domaćih lijekova. Njome se koristio bosanski franjevac Luka Šimić koji je bio župnik u Foči kod Doboja pedesetih godina prošlog stoljeća, no gledajući na jezične značajke ove knjige, ona potječe s nekog od dalmatinskih otoka, ali se „pouzdana znade da ju je napisao neki franjevac.”³⁴ Po svoj prilici, iz Dalmacije ju

31 R. FILIPOVIĆ-FABIJANIĆ, „'Domaći liekar' iz 1868. godine sa Širokog Brijega”, *GZM, Etnologija*, XXVI/1971, 123.

32 Usp. M. METZGER, „Komentar rukopisu 'Pharmacopoeia familiaris bossinensis'”, *ZR*, 283–291.

33 Usp. M. KARAMATIĆ, „Bilješke o 'likarušama' bosanskih franjevaca”, *Kačić*, VIII/1976, 237. Šimićeva je ljekaruša objavljena u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*, XXXI/2, 1938, 201–208.

34 V. BAZALA, „Uloga crkvenih redova u medicini i farmaciji kod Hrvata”, *Bogoslovska smotra*, XXXVIII/1968, 2, 243.

je donio svećenik glagoljaš don Jozo Lučić koji se školovao u Omišu, a bio je na službi u Foči gdje je i umro 1839. godine.³⁵

Autor dviju ljekaruša, iz 1835. godine (*Fragmenta medica*) i farmakopeje iz 1842, jest već spominjani fra Mato Nikolić. Nikolićeva farmakopeja iz 1842. najvećim je dijelom zbirka latinskih recepata, nešto ih ima na našem jeziku, te manji dio na njemačkom. Ljekaruša ima 310 stranica. Recepti su poredani abecednim redom, a postoje i dva dodatka. Rukopis se nalazi u biblioteci Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

Nešto je starija zdravstvena knjižica fra Mate Krističevića koja ima naslov *Libellus medicinalis novus*, a potječe iz 1834. Malu raspravu o liječenju bjesnoće napisao je fra Luka Dropuljić 1844. godine. Knjižica je tiskana u *Glasniku zemaljskog muzeja* 1893. godine.

U okolici je Travnika u prošlom stoljeću nastala jedna ljekaruša koju je napisao neki nepoznati franjevac iz Guče Gore, a prema receptima se vidi da je dotični imao stručno znanje s područja medicine.³⁶ U muzeju se u Banjoj Luci nalazi rukopisna ljekaruša fra Marka Jurića iz 1847. godine pod naslovom *Likarie rukopis*.

Pokrenuvši prvi časopis u Bosni i Hercegovini pod imenom *Bosanski prijatelj*, fra Ivan Franjo Jukić objavljivao je u njemu recepte za spravljanje lijekova protiv raznih bolesti. Do konca su turske vladavine takvi recepti objavljivani i u nekim drugim izdanjima. najčešće u kalendarima.³⁷

Najcjelovitija i najsređenija ljekaruša jest *Domaći liekar* iz 1868. Ta je ljekaruša, koju R. Jeremić naziva „mostarskom”, nastala na Širokom Brijegu. Njezin autor, fra Mijo Nikolić, rođen je u Kreševu 1825. godine, a umro je na Širokom Brijegu 1874. Nikolić je prikupljao recepte iz medicinskih priručnika, a također i one iz naroda, za koje se uvjerio da mogu pomoći. Tako je nastala Nikolićeva ljekaruša koju je u cijelosti objavila R. Filipović-Fabijanić u *Glasniku Zemaljskog muzeja* 1971. godine, izuzevši recepte na latinskom jeziku. Nikolić se toga posla, kako sam kaže, nije prihvatio „za kakvu pofalu ljudsku jal dobitak kakav svetovnji, nego promišljajući nesreću naroda moga tužnoga i čemernoga, koji leži u tminam brez svake prosvitje, nauka i podobni likara, muči se, boluje i brez svake pomoći ljekarske krasni život gubi i brez pomnje u grob legne. Ovo ja promišljajući još odavna počeo sam nastojat štit i skupljat različiti knjiga i čuvenja ljekarske rukopise. Pomogo sam što sam mogo one koji bi me pitali, i evo u mnogim imadući iskušanje i svagdanje vježbanje, sabro sam nekoliko ljekaria u ovi vez.”³⁸ Tim je riječima Nikolić, poput fra Franje Gracića, pokazao da je temeljni motiv njegova bavljenja liječničkim radom ponajprije želja da pomogne ljudima koliko je to bilo u njegovoj moći. I njegova ovdje predstavljena ljekaruša autentično je svjedočanstvo takvoga htijenja.

35 I. PETRIČEVIĆ, n. d, 160.

36 Usp. A. KRISTIĆ, „Jedna travanjska Likaruša”, *Zbornik zavičajnog muzeja Travnik*, II/1960, sv. 2, 23–52.

37 Usp. *Bošnjak, oli Koledar za Bosnu, za godinu 1871*, Osijek, 1870, 27–28.

38 *GZM, Etnologija*, XXVI/1971, 123.

Iako je okončanjem turske vlasti u Bosni i Hercegovini uloga bosanskih franjevaca u povijesti zdravstva potpuno završena, ipak treba spomenuti da je interes franjevaca za medicinu potrajao sve do konca 19. stoljeća, odnosno i nakon dolaska Austro-Ugarske 1878. godine. Tako je 1892. fra Blaž Ikić u Senju tiskao svoju ljekarušu pod naslovom *Zdravstveno-čudoredne i zabavno-poučne crtice*. Jednu od najopširnijih rukopisnih receptnih knjiga (372 stranice) napisao je 1900. fra Lovro Mihačević i to na temelju brojnih medicinskih djela. On je imao i vlastitu ljekarnu. Dopuštanjem kvalificiranih liječnika primjenjivao je svoje medicinsko znanje u Albaniji, gdje je dugo godina djelovao, ali također i u Bosni.³⁹

Uz spomenute zdravstvene spise, po arhivima i knjižnicama u franjevačkim samostanima mogu se naći i brojni drugi, ali koji su vjerojatno pretežno ovisni od gore spomenutih, premda nije isključeno da bi se u njima otkrilo izvornih dijelova, ako bi se ti spisi detaljnije proučili.⁴⁰

* * *

Činjenica da su se franjevci bavili zdravstvenom djelatnošću, da su dali prve diplomirane liječnike u Bosni i Hercegovini, da su pisali ljekaruše i druge medicinske spise, rezultat je povijesnih prilika u ovim prostorima gdje je ta aktivnost franjevcima postala jedna od vrlo važnih zadaća. Oni su tu zadaću, uzevši u obzir sve okolnosti, rekao bih, korektno ispunjavali sve do trenutka kada takva njihova uloga nije više bila prijeko potrebna, tj. kada je društveni razvoj dosegao takvu razinu da su tu zadaću uspješno mogle preuzeti druge društvene institucije.

39 Usp. R. DRLJIĆ, „Fra Lovro Mihačević”, *Dobri pastir*, IV–V/1955, 160.

40 Samo u arhivu kreševskog samostana postoji 27 rukopisnih ljekaruša, pretežno iz 19. stoljeća. Nekoliko ih se nalazi i u arhivu samostana na Plehanu.

FRANZISKANER IN DER GESCHICHTE DES GESUNDHEITS WESENS IN BOSNIEN UND HERZEGOWINA

Schon seit ihrer Ankunft nach Bosnien (1291) beschäftigen sich bosnische Franziskaner mit der Heilkunde. In dem damaligen Bosnien widmen sie sich am meisten der Aussatzigenpflege.

Das erste Dokument, das uns über die medizinische Tätigkeit der Franziskaner in der Zeit der türkischen Besetzung erhalten ist, stammt aus dem Jahr 1640. Nach diesem Jahr gibt es zahlreiche Zeugnisse in denen von den ärztlichen Interventionen der Franziskaner bei den Katholiken, Orthodoxen und Mohammedanern berichtet wird.

Ihr medizinisches Wissen schöpften die Franziskaner aus der zahlreichen Literatur die sie sich vom Westen zukommen liessen. Auch die ersten Diplomärzte in Bosnien und Herzegowina waren die Franziskaner. Ende des 18. Jahrhunderts waren Franziskaner Patres Tomo Dafinić und Franjo Gracić die bekanntesten Ärzte; und im 19. Jahrhundert waren es P. Mato Nikolić, P. Niko Ilijić, P. Tadija Lagarić, P. Petar Marešević, P. Mijo Sučić u. a.

Neben zwei medizinischen Schriften die (1795 und 1836) gedruckt wurden, haben die Franziskaner noch zahlreiche Rezept-Bücher verfasst, die in Klosterbibliotheken und Archiven als Manuskripte aufbewahrt werden. Mit der Besetzung Bosniens durch die österreich-ungarische Monarchie im Jahre 1878 hört die ärztliche Tätigkeit bosnischen Franziskaner auf.